

věk (1.5.3; 1.5.9). Autoři sympatizující s osvícenstvím tuto myšlenku považovali za neracionální a nelogickou, neboť podle nich existuje vážný nesoulad mezi skutečným historickým Ježíšem a novozákonní interpretací jeho významu. Reimarus a další tak tvrdili, že je možné přesáhnout novozákonní zprávy a odhalit jednoduššího, lidštějšího Ježíše Nazaretského, který by byl přijatelný pro ducha nového věku. Podle Reimara jsou evangelijní zprávy o zmrtvýchvstání jednoduše pokusy zakrýt jeho hanebnou smrt, která jeho stoupence uvrhla ve zmatek.

Toto přesvědčení vyvolalo snahu o „hledání historického Ježíše“. Jednalo se o intelektuální zkoumání racionálnějšího porozumění osobě Ježíše, ze které by byly odstraněny všechny tradiční nálepky a charakteristiky. Ježíš Nazaretský nebyl ani božský Spasitel ani zjevení Boha. Patřil prostě jen mezi četné náboženské učitele bez jakékoli svrchované autority.

Mezi další oblasti křesťanského myšlení, které byly podrobeny kritice, patřila představa Božího zjevení a to, že křesťanská Bible je „inspirovaný“ text. Myšlenka zjevení měla pro tradiční křesťanskou teologii již dlouho ústřední význam. I když mnozí křesťanští teologové (například Tomáš Akvinský nebo Jan Kalvín) uznávali možnost přirozené znalosti Boha, trvali na tom, že podle svědectví Písma to vyžaduje přidat nadpřirozené Boží zjevení.

Osvícenství charakterizoval stále kritičtější přístup k samotné myšlence nadpřirozeného zjevení. Tvrdilo, že zaprvé nebylo nutné. Zadruhé postrádalo univerzálnost lidského rozumu. Rozum má k dispozici každý, k zjevení má však přístup jen pár vyvolených. Osvícenští autoři vyjadřovali své znepokojení ohledně této tradiční představy pomocí slovního spojení „pohoršení z výlučnosti“ (the scandal of particularity).

Pokud však neexistovala potřeba Božího zjevení, k čemu by tedy sloužila křesťanská Bible, tradičně považovaná za text Zjevení? Pravověrné křesťanství neboli protestantství a římský katolicismus považovalo Bibli za božsky inspirovaný zdroj učení a morálky, který měl být odlišný od ostatních typů literatury. Jak se v době osvícenství rozvinul kritický přístup k Písmu, tento před-

poklad byl zpochybněn. Při promyšlení myšlenek již přítomných v anglickém deismu vyvinuli teologové německého osvícenství tezi, že Bible je dílem mnoha autorů. Současně se vyznačuje tím, že si vnitřně protřečká, a je tak otevřená naprosto stejné metodě analýzy textu a interpretaci jako jakýkoli jiný literární text.

Nejdůležitější stránky osvícenecké kritiky křesťanství však pravděpodobně byly politické. Osvícenství odmítlo představu toho, že by tradice měla nějakou zavazující autoritu. Pokud něco byla pravda, mělo to být dokázáno rozumem. Neexistoval důvod pro to předpokládat, že se myšlenky, názory nebo instituce, které existovaly kdysi v minulosti, vyznačují nějakou speciální božskou autoritou. Teologicky to vedlo k odmítnutí tradice jako zdroje učení, politicky ke kritice jakýchkoli institucí nebo autorit, jejichž existence nebo legitimita se nedala obhájit na základě rozumu.

Byla to revoluční myšlenka. Králové a politický řád, který představovali, mohli velmi dobře být hluboce zakořenění v dějinách, a někteří mohou tvrdit, že králové vlastní nějakou formu „Božího pověření“ vládnout. Žádné z těchto tvrzení by však při soudu rozumu neobstálo. Byly tak položeny základy pro radikální změnu tradičních evropských politických a společenských struktur.

Později se v této části textu podíváme na Americkou a Francouzskou revoluci a jejich význam pro křesťanství (4.1.7; 4.1.8). Nejdříve však musíme probrat náboženské hnutí, které se objevilo v době osvícenství a které mnozí nepovažují za revoluci, ale spíše mu připisují, že položilo základy pro obnovu.

4.1.4 PIETISMUS A NÁBOŽENSKÁ OBRODA V NĚMECKU A ANGLII

V pozdním sedmáctém století vznikla v Německu velká nespokojenost se strohostí luteránské ortodoxie. Objevoval se pocit, že přestala odpovídat na problémy lidu. Její chladná teologická logika nebyla schopna navázat kontakty s obyvatelstvem, které bylo vyčerpáno ničivou

Třicetiletou válkou (1618–1648). Znovunavázáním kontaktů křesťanské víry s laiky se zaobírala vzrůstající řada hnutí. Nejdůležitější z těchto obrozeneckých hnutí, která se objevila v Německu bezprostředně po skončení Třicetileté války (3.5.6), je známo pod názvem „pietismus“. V ohlas na rozšířenou nespokojenost s duchovními formami protestantismu v této oblasti vydal Philip Jakob Spener (1635–1705) svou knihu *Pia desideria* („Zbožná přání“, 1675), v níž nařiká nad stavem německé luteránské církve v době po skončení několik desetiletí dlouhé války a navrhuje, jak by mohlo dojít k její revitalizaci.

Spener tvrdil, že je třeba, aby soustředěnost německého luteránství na rigidní teologickou ortodoxii (3.5.1) ustoupila novému zájmu o zbožný život prohlubující osobní zkušenost s Ježíšem Kristem. Jeho hlavní návrh obsahoval zejména nový důraz na osobní studium Bible jako prostředku prohloubení živé, osobní víry v Boha. Biblické studijní skupiny by měly být *ecclesiolae in ecclesiae* (latinsky: „malé církve uvnitř církve“) a měly by sloužit jako jakési „odrazové můstky“ a katalyzátory obnovy. Akademičtí učenci na tyto návrhy odpovídali výsměchem. Ukázalo se však, že tyto myšlenky získávají v německých církevních kruzích vliv. Odrážely rostoucí zklamání a únavu z neplodnosti luteránské ortodoxie vzhledem k šokujícím sociálním podmínkám, které nastaly během války.

Pietismus se, zejména v Anglii a Německu, rozvinul řadou odlišných směrů. V Německu založil Nikolaus Ludwig hrabě von Zinzendorf (1700–1760) pietistické společenství, které bývá známé jako „Herrnhutští“ (Ochranovští) a které je pojmenované po stejnojmenné saské vesnici. Jelikož Zinzendorf pocítoval odcizenost vůči podle jeho názoru nezáživné racionalizaci a neplodnému protestantskému náboženskému formalismu té doby, zdůrazňoval význam „náboženství srdce“, založeného na důvěrném a osobním vztahu mezi Kristem a věřícími. Oproti rozumu nebo doktrinální ortodoxii byl nový důraz kladen na roli „pocitu“ křesťanského života. (To se často považuje za základ romantismu v pozdějším německém náboženském myšlení.) Svou myšlenku osobně přijaté víry Zinzendorf vyjádřil v heslu „živá

víra“, což kontrastovalo s názory protestantské ortodoxie. Podle ortodoxie se víra týkala formálního souhlasu s vyznáními (krédy), podle Zinzendorfa se soustředila na osobní, proměňující setkání s Bohem a souhlas s vyznáními hrál až druhořadou roli.

Zinzendorfovy myšlenky brzy začaly získávat vliv v Anglii. John Wesley (1703–1791), zakladatel a první představitel metodistického hnutí v anglikánské církvi, které následně zrodilo metodismus jako vlastní denominaci, tvrdil, že „si není jistý, že se můžeme spasit sami“. V roce 1738 navštívil saský Herrnhut, který na něj udělal velký dojem. Považoval pietistický důraz na potřebu „živé víry“ a roli zkušenosti v křesťanském životě za velmi přesvědčivé. Zkušenost obrácení při setkání v londýnské Aldersgate Street v květnu 1738, kdy cítil, že se mu srdce „zvláštním způsobem zahřálo“, jej vedla k tomu, že začal cestovat po celé Anglii a kázat své nové pojetí protestantského náboženství.

Wesleyho důraz na empirickou stránku křesťanské víry, který ostře kontrastoval s tím, co vnímal jako spirituální mdlost tehdejšího anglického deismu (4.1.2), vedl v osmnáctém století v Anglii k menšímu náboženskému oživení. K Wesleymu se v jeho kázání připojil jeho bratr Charles a spolu složili některé z nejznámějších anglických hymnů, z nichž mnohé vyjadřují proměňující podstatu víry a potřebu osobního obrácení. Jejich strukturovaný a disciplinovaný přístup ke křesťanské zbožnosti jim přinesl přezdívku „metodisté“.

Jedním z největších příznivců metodismu byla lady Selina Hastingsová, hraběnka z Huntingdonu (1707 až 1791), která měla jakožto šlechtična právo jmenovat anglikánské kněze na místa domácích kaplanů a přidělovat jim jejich povinnosti. Měla také právo získat prezentační práva pro kaple, což jí umožňovalo rozhodovat, kdo bude vést bohoslužby a kázat. Na kazatelská místa tak začala jmenovat metodisty, neboť jejich přítomnost považovala za způsob, jak zajistit obnovu státní církve. Mezi mnohými, většinou kalvinistickými kaplany, které jmenovala a finančně podporovala mnohá desetiletí, byl i spolupracovník Johna Wesleyho George Whitfield.

V roce 1779, kdy pod jejím patronátem fungovalo již šedesát kaplí, prohlásil londýnský konzistorní soud toto uspořádání za nezákonné. Tého zákonem vytvořené překážce však nebylo obtížné se vyhnout. Za Tolerančního zákona, který měl snížit náboženské napětí v Anglii tím, že se „nekonformistům“ povolí svobodné bohoslužby, byly tyto kaple formálně registrovány jako nekonformní místa uctívání, která začala být známá jako „náboženská místa hraběnky z Huntingdonu“.

Důraz metodismu na empirickou stránku náboženství s sebou nesl obraz „entuziasmu“ neboli dramatického, nábožensky inspirovaného zápalu, který doprovázely vzrušené tělesné pohyby, mdloby a mrákoty. Fenomén „entuziasmu“ angličtí náboženští komentátoři často zesměšňovali – zvláště důrazným způsobem jej například karikovala rytina Williama Hogartha s názvem „Zobrazení entuziasmu“ (Enthusiasm Delineat'd). Mnozí obrozenectí kazatelé, jako byl John Wesley a George Whitfield, pocítovali rozpor mezi sympatiemi pro myšlenku, že přímá zkušenost Boha může vyvolat takové dramatické následky, a obavou, že by jejich bizarní manifestace mohly odradit veřejnost, která byla vůči náboženství podezřívavá. Bylo proto nějakým způsobem potřeba nalézt střední cestu, která by se vyhnula náboženským výstřelkům „entuziasmu“ na jedné straně, a ochuzení „formalismem“ na straně druhé.

Navzdory svým rozdílům odlišné větve pietismu úspěšně zvýšily relevantnost křesťanské víry pro praktický svět tehdejších běžných věřících. Určitými způsoby to předjímalo úspěch letničního hnutí o dvě století později. Pietismus byl úspěšný v zapojení protestantismu do každodenního života mnoha lidí. Je užitečné poznamenat, že silně protináboženský tón Francouzské revoluce (4.1.8) v pozdním osmnáctém století částečně vděčí absenci jakéhokoli skutečného ekvivalentu pietismu v tehdejší francouzském katolicismu. V Anglii a v Německu byla víra znovuzapojena do každodenního života. Ve Francii se však zdálo, že je tato vazba narušena, což mělo velké následky pro budoucnost křesťanství, jak uvidíme později, až se blíže podíváme na Francouzskou revoluci z roku 1789 (4.1.8).

4.1.5 AMERICKÝ KONTINENT: „VELKÉ PROBUZENÍ“

Jeden z nejvýraznějších rysů severoamerického protestantského křesťanství tvoří fenomén „probuzení“. Do současnosti byly zdokumentovány tři takovéto obrody, z nich každá zpočátku vedla k náboženskému oživení a následně ke změně společnosti. K prvnímu z těchto náboženských obrození, tradičně známému pod názvem „Velké probuzení“, došlo v Nové Anglii na konci třicátých let a na počátku čtyřicátých let 18. století. Abychom mohli ocenit jeho význam, je potřeba nejdříve přiblížit pozadí, na jehož základě se odehrálo.

Na přelomu sedmnáctého a osmnáctého století se zdálo, že americký protestantismus začíná stagnovat. První generace puritánských přistěhovalců se vyznačovala hybnou náboženskou představou, kterou však již ne vždy sdíleli jejich potomci. Počet členů církve se začínal snižovat, neboť duchovní nadšení dřívější generace puritánských přistěhovalců (3.5.2) nahradil pragmatismus jejich potomků. Posílení přistěhovalectví z Evropy vedlo ke zvyšování náboženské pestrosti ve středoatlantických státech až do takové míry, že to nemělo obdoby. To kladlo nepřijemné otázky týkající se původních puritánských představ o „svatém společenství“. Horší bylo, že řada skandálů snížila důvěryhodnost puritánských institucí. Nejhorší z nich byl salemský proces s čarodějnicemi, vyvolaný klérem stejnojmenného města v roce 1693, který vedl k popravě devatenácti lidí (3.4.6).

Vznikalo také napětí ohledně církevního členství. Na počátku sedmnáctého století se církevní obce v Nové Anglii obecně řídily zásadami přijímat za plné členy pouze ty jedince, kteří mohli poskytnout příběh osobního obrácení. Jak však století postupovalo, takovouto zkušeností se mohlo prokázat stále méně lidí. Většina z nich si však přála mít nějaký vztah nebo vazbu s církví z důvodu existence úzkých svazků mezi církevním členstvím a státním občanstvím ve většině společenství. Jak začala klesat návštěvnost bohoslužeb, začalo vznikat napětí mezi těmi, kteří chtěli zachovat náboženskou čistotu za jakoukoli cenu, a těmi, kdo věřili, že církve mohou

přežít jen tehdy, pokud rozšíří svou členskou základnu přijetím méně přísných kritérií.

V tomto ohledu bylo dosaženo kompromisu a některé obce zavedly v roce 1662 „poloviční“ členství. Tento kompromis umožňoval těm, kteří na to byli připraveni, formálně přijmout pravdu křesťanství a morální disciplínu církve, aby mohli pokřtít své děti. Výsledek této myšlenky „poloviční smlouvy“ byl asi nevyhnutelný: počátkem osmnáctého století tak již velkou část členů církve tvořili jen „nominální“ nebo „poloviční“ protestanté. Protestantismus v Nové Anglii směřoval k tomu stát se občanským náboženstvím, jehož prvotním posláním by byla funkce společenská a morální.

To vše změnilo „Velké probuzení“. Zhruba od roku 1735 do roku 1745 procházela velká část Nové Anglie náboženským obrozením. Tehdejší záznamy hovoří o masových venkovních setkáních, která někdy přilákala až 20 000 lidí, o kázání pod širým nebem, opuštěných hospodách a plných kostelech. Podle historiků je mezi těmito událostmi často obtížné vytvořit souvislost a používání pozdějšího výrazu „Velké probuzení“ retrospektivně vnucuje jedinou narativní strukturu, i když se ve skutečnosti mohlo jednat o komplexní soubor událostí. Je nicméně jasné, že se objevily některé významné jevy, které zvrátily klesající trend návštěvnosti bohoslužeb a zhoršující se veřejný obraz náboženství v oblasti.

Jednou z ústředních postav tohoto obrození byl Jonathan Edwards (1703–1758), pastor massachusettského města Northampton, které zažilo obrození během zimy let 1734–1735. Při jejím šíření po celé Nové Anglii obrodě poskytl nový směr George Whitfield (1717–1770), který nedávno přijel z Anglie, kde „evangelická obroda“ (4.1.4) měnila vzhled celé náboženské krajiny.

V roce 1760 bylo jasné, že toto probuzení s sebou přináší značné změny v americkém křesťanství. Nebylo to jednoduše tak, že by lidé znovu začali navštěvovat kostel nebo že by náboženství začalo hrát stále významnější roli ve veřejném životě. Náboženská obroda změnila podstatu amerického křesťanství a byla příčinou změny v chápání vztahu mezi jednotlivci, církevní obcí a státem.

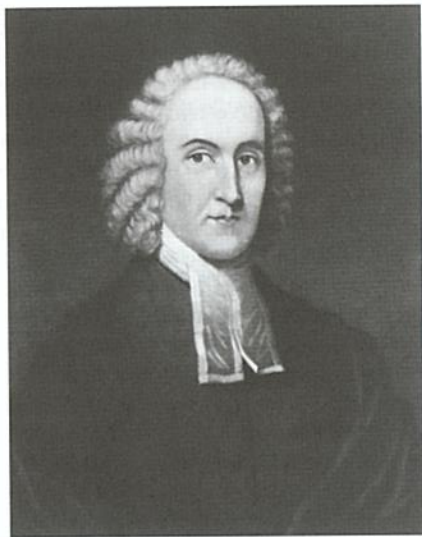
Nový důraz kladený na to, aby jednotlivci prošli osobním obrácením, vedl k vzniku „příběhů o obrácení“ jako prostředků dokazování náboženské oddanosti a potvrzení osobní identity. Ve třicátých letech 17. století obec zkoumala přesvědčení jednotlivců, aby před tím, než rozhodne o poskytnutí plného členství, zjistila, zda u nich skutečně došlo k obrácení, zda jsou pravověrnými věřícími. Nyní byl důraz kladen na osobní prožitky jednotlivce. Z tohoto důvodu vedlo probuzení podle některých badatelů k oslabení intelektuální stránky víry a k tomu, že důraz byl místo toho kladen na její emocionální a vztahové aspekty.

Zatímco se Francouzská revoluce (4.1.8) odehrála na pozadí rostoucího lidového vystřízlivění s křesťanskou církví a vzrůstajícího odcizení od ní, Americká revoluce se rozehrála v kontextu silícího náboženského nadšení a oddanosti. I když někteří tvrdí, že Francouzská revoluce považovala křesťanství za svého nepřítele, Americká revoluce nebyla v žádném případě protináboženská. Náboženský zápal živilo rozladění vůči privilegiím, která měla jediná státní církev a která byla upřena ostatním. Abychom mohli porozumět vzniku novověkého amerického oddělení církve a státu, je potřeba něco poznamenat o kořenech Americké revoluce roku 1776 a o jejích výsledcích (4.1.7).

Než tak učiníme, je však nejdříve nutné přiblížit evropský vývoj v osmnáctém století, který zrcadlil jak politické, tak institucionální změny, k nimž v té době docházelo a jež odrážely jak slábnoucí moc papežství, tak rostoucí moc národních států. Nejdříve tedy obrátíme svou pozornost k jedné události, a sice potlačení náboženského řádu Tovaryšstva Ježíšova.

4.1.6 PRONÁSLEDOVÁNÍ JEZUITŮ, 1759–1773

Náboženský řád Tovaryšstvo Ježíšovo – obecněji známý pod názvem „jezuité“ –, který založil Ignác z Loyoly a další v srpnu 1534, se stal jedním z nevlivnějších a nejmocnějších náboženských řádů katolické církve (3.4.4). Soustředil se zejména na misijní činnost v Asii a Latinské

Obr. 4.1 Jonathan Edwards (1703–1758), považovaný za největšího amerického puritánského teologa. Rytina z osmnáctého století. © Corbis.

Americe a byl považován za jeden z nejvýznamnějších výsledků katolické reformace pozdního šestnáctého století.

Moc a vliv řádu však vyvolávaly nepřátelství a odpor. Ignác z Loyoly si jakožto bývalý voják dobře uvědomoval význam organizace a disciplíny a jeho představa řádu předpokládala přísně centralizovanou organizaci, která trvá na naprosté poslušnosti papeži a svým řádovým představeným. Výsledkem bylo, že se jeho členové nepovažovali za odpovědné evropským národním státům ani koloniálním mocnostem.

V latinskoamerických španělských a portugalských koloniích začalo vznikat napětí (2.5.7), neboť jezuité začali aktivně bránit práva domorodých obyvatel proti programovému ekonomickému a společenskému vykořisťování koloniálními mocnostmi. V době, kdy Španělsko a Portugalsko původní obyvatelé Ameriky považovaly za pouhou levnou otrockou sílu, jezuité založili místní domorodé komunity nazývané „redukce“ (*reducciones*

ve španělštině a *reduções* v portugalštině). Tyto obce, které byly vytvořené na základě náboženských ideálů, fungovaly jako jakýsi „narázník“ proti ekonomickému vykořisťování domorodců.

Některé z těchto nejdůležitějších domorodých amerických společností byly založeny ve španělské oblasti Paraguay za vedení kněze a misionáře Antonia Ruize de Montoya (1585–1652). Španělská koruna přidělila pomocí systému známého jako *encomienda* (ze španělského *encomendar*, „svěřit“) kolonistům určitý počet domorodců, za které měli převzít zodpovědnost a zajistit jim ochranu, za což od nich mohli vyžadovat práci. Ve skutečnosti (pokud to nebyl vůbec původní záměr) to však znamenalo mandát pro otroctví. Jezuité na to reagovali tím, že pro domorodé obyvatele Ameriky založili jakási „bezpečná útočiště“, která je měla chránit před vykořisťováním.

Nebylo překvapivé, že v pozdním sedmnáctém a raném osmnáctém století začalo proti jezuitům ze strany koloniálních mocností Portugalska a Španělska vzrůstat nepřátelství. Odráželo to znepokojení ohledně společenského a ekonomického vlivu, který měli jezuité na jejich kolonie. Toto nepřátelství mělo trojí hlavní podobu:

1. Tvrdilo se, že z politického hlediska je záměrem jezuitů svrhnout legitimní státní vlády. Protože jezuité projevovali věrnost spíše papeži než jakýmkoli státním úřadům, byli přijímáni s podezřením. V lednu 1759 portugalský dvůr oznámil, že byl odhalen a zmařen pokus o zavraždění portugalského krále Josefa I. (1714–1777), a brzy se objevily zprávy, že toto spiknutí zosnovali jezuité. Ministr Sebastião José de Carvalho e Melo, markýz Pombal (1699–1782), zorganizoval proti jezuitům kampaň, která byla s vervou následována po celé západní Evropě. Byla jen otázka času, než tato kritika povede k politické akci. Jezuité byli roku 1758 vyhnáni z Portugalska a následujícího roku byl řád pronásledován. Španělsko vyhostilo jezuitu ze své evropské pevniny a z kolonií v roce 1766.
2. Prohlašovalo se, že z teologického hlediska jsou jezuité oddáni teologii, která má zpochybnitelnou

mravní integritu a přináší pochybné výsledky. Tyto argumenty měly vliv zejména ve Francii, kde vzniklo hnutí známé jako „jansenismus“, které rozvíjelo teologii milosti, považovanou za věrnou myšlenkám Augustina z Hippa. Toto hnutí bylo odsouzeno jako kacířské v roce 1713. Jansenisté poté spustili velký teologický útok na jezuitu, o nichž se domnívali, že toto jejich odsouzení zosnovali. Veřejné sympatie pro jansenisty rostly. Jansenistický soudce abbé Germain Louis de Chauvelin (1685–1762) hrál rozhodnou roli v přesvědčení pařížského *parlement*, aby prozkoumal učení jezuitů a jejich zřízení, což vedlo nakonec v roce 1764 k pronásledování tohoto řádu ve Francii a v jejich koloniích.

3. Tvrdilo se, že co se týče ideologie, jezuité se vyznačují teokratickým pohledem na autoritu, která představuje velkou hrozbu svobodě a svědomí. To byl zejména případ Francie, kde Voltaire (1694–1778) a Jean le Rond d'Alembert (1717–1783), oba přední představitelé osvícenství, kritizovali jezuitu za jejich náboženskou netolerantnost, projevovanou zejména v jejich vztahu s jansenisty.

V roce 1758, v době, kdy papežský stolec čelil vzrůstajícímu tlaku ze strany evropských národních států, na něj usedl papež Klement XIII., který získal vzdělání u jezuitů. Ten samý rok začalo v předních katolických státech docházet k pronásledování Tovaryšstva Ježíšova. Je možné, že to odráželo dojem, že je Klement slabý a není schopen takovému vývoji vážně odporovat. Papež jezuitu bránil a v roce 1765 tvrdil, že byl řád špatně představen. Čelil však stále silicím požadavkům na akci proti nim. Po jeho smrti v roce 1769 se jeho nástupcem na trůně stal františkán Santarcangelo di Romagna, který si zvolil papežské jméno Klement XIV. a který vůči jezuitům projevoval jen malé sympatie. Nyní bylo nevyhnutelné, že dojde k rozpuštění řádu. V červenci 1773 byl také v Římě vydán strohý papežský dekret zpouštějící jezuitu (aniž by jasně podpořil kritiku, která proti nim byla namířena).

Zrušení jezuitského řádu bývá považováno za příklad nové rozhodnosti ze strany katolických národních

států, není to potvrzení existence skutečných nedostatků samotných jezuitů. Z politického hlediska sloužilo protijezuitské tažení ke zvýraznění nedostatku skutečné moci a vlivu na straně tehdejšího papežství. Potlačení řádu vedlo v druhé polovině osmnáctého století k vážnému oslabení katolických misijních snah, zejména ve španělských a portugalských koloniích.

Potírání náboženského řádu Tovaryšstva Ježíšova však nakonec nemohlo být udržitelné. Francouzská revoluce (4.1.8) a následné napoleonské války (4.2.1) vytvořily v Evropě novou politickou situaci a omezily moc států, které dříve hrály velkou roli v požadavcích na potlačení tohoto řádu. Po odpovídající posouzení situace vyhlásil papež Pius VII. v srpnu 1814 obnovu řádu. Válkou vyčerpané státy vykazovaly jen malou snahu s tím něco dělat. I když trvalo nějakou dobu, než se jezuité mohli víceméně vrátit ke svým předchozím aktivitám, tato temná stránka v dějinách jejich řádu již skončila.

4.1.7 AMERICKÁ REVOLUCE ROKU 1776

Historické kořeny Americké revoluce jsou složité, a tak je těžké stanovit jediný faktor, který by byl hlavní příčinou této vzpoury proti britské vládě. Nedílnou součástí stále silícího rozhořčení, které mnohé osadníky přimělo k tomu chopit se zbraní proti britské koruně, bylo bezpochyby břemeno daní, nedostatek jakékoli politické reprezentace a touha po svobodě. V třinácti britských korunních koloniích v Severní Americe vzrůstala nespokojenost s vysokým zdaněním a přímou vládou z Londýna. Vysoké daně byly přímým důsledkem velice nákladné války, kterou Británie vedla mezi lety 1756–1763, než její armáda a námořnictvo odrazily francouzský nápor. Většinu nákladů na válku se britská vláda snažila pokrýt zisky z amerických kolonií.

Svou roli však hrály i náboženské otázky. „Velkému probuzení“ (4.1.5) mnozí vědci připisují vznik silného vědomí náboženských hodnot, které byly nepřátelské vůči vládě britské koruny. Sílilo přesvědčení, že všichni lidé jsou Bohem stvořeni jako rovní a že náboženská víra

je společenský nivelátor, který pomáhá vytvářet kulturní kontext přístupný myšlenkám křesťanského republikanismu, podobný, který bylo možné nalézt v Kalvinově Ženevě v pozdním šestnáctém století.

Privilegované postavení, které měla anglikánská církev v amerických koloniích, tak bylo považováno za velkou nespravedlnost. Anglikánská církev byla zákonem zavedena v jižních státech, jako je Virginie, Maryland, obě Karolíny a Georgie, i ve čtyřech správních obvodech státu New York. I když byly rozdílné názory tolerovány, se situací nebyli spokojeni ani baptisté, ani kongregacionalisté či presbyteriáni. Začala silit opozice.

Kongregacionalističtí duchovní v Nové Anglii na počátku sedmdesátých let 18. století pravidelně kázali na téma náboženské a politické svobody, přičemž obojí spojovali s odporem proti anglické tyranii. Po celém puritánském státě Massachusetts se objevovaly pamflety, které nábožensky ospravedlňovaly použití ozbrojené síly proti utlačovateli a vybízely mladé muže k tomu, aby vstoupili do milic. Rétorika a ideologie se příliš nelišily od těch, které bylo možné nalézt dříve v předešlé k anglické občanské válce.

Byla tedy Americká revoluce náboženskou válkou, tak jako anglická občanská válka? Většina badatelů se kloní k názoru, že nikoli. Dávají přednost tomu hovořit o ní jako o válce za nezávislost neboli obranné revoluci proti tyranskému útlaku. Určité náboženské zájmy byly do vedení této války také zapojeny, zejména to byla touha zajistit náboženskou svobodu a zrušit privilegia tradiční církve. Přesto by nebyla pravda tvrdit, že tyto zájmy v programu organizátorů revoluce převládaly.

Vlastenci pocházeli z nábožensky velmi rozmanitého prostředí a jen někteří z nich byli vedeni hněvem podobným tomu, jaký pocítovali novoangličtí kongregacionalisté proti náboženským privilegiím anglické správy. Vrchní velitel koloniálních armád Americké revoluce (1775–1783) a následně první prezident Spojených států amerických (1789–1797) George Washington (1732–1799) byl nábožensky poněkud neortodoxní. Nejlépe jej snad lze popsat jako deistu neboli někoho, kdo

spíše věří v obecnou představu božství než konkrétní křesťanské pojetí Boha.

Americká revoluce pro mnohé znamenala rozhodující moment náboženského očistění, kdy mohla být odštěpena nadřazenost a privilegia tradiční církve. Nenastala však otázka odstranění anglikanismu, a ještě méně anglikánů. Po revoluci byla jako nástupce anglikánské církve v amerických koloniích roku 1789 ve Filadelfii obnovená „protestantská episkopální církev“. Na její místo nebyla jako „tradiční“ církev ustavena žádná protestantská denominace. Jelikož náboženská rozmanitost nezáložených Spojených států amerických byla tak velká, že by jakékoli rozhodnutí v tomto ohledu vedlo k tenzivním vnitřním bojům, bylo navrženo alternativní řešení.

V roce 1786 vyhlásily *Virginské statuty pro náboženskou svobodu* Thomase Jeffersona princip oddělení církve a státu a ukončily jakýkoli právní dohled nad náboženskou vírou nebo její vynucení. Ústava Spojených států amerických, přijatá 17. září 1787 ústavním shromážděním ve Filadelfii, neobsahuje žádnou zmínku o Bohu a o křesťanství. I když se Jeffersonovo „Prohlášení nezávislosti“ ve své představě lidských práv slavně odvolává na „Stvořitele“, ústava se jakémukoli takovému odkazu vyhýbala.

První dodatek ústavy, přijatý 15. prosince 1791, ukončil formální zavedení náboženství. Tento dodatek zprvu měl sloužit k omezení moci federální vlády ve vytvoření nebo udržení vlastního náboženského zřízení. Nerozhodoval se však na jednotlivé státy a umožňoval státním a místním vládám pokračovat v podpoře lokálních form náboženství a regulovat nebo omezovat náboženské svobody. Některé ze států Nové Anglie, jako je Connecticut a Massachusetts, měly například až do devatenáctého století i nadále formální kongregacionalistickou vládu.

První ústavní dodatek obsahuje termíny, které zajišťují jeho uvedení do praxe. Tvrdí se v něm: „Kongres nesmí vydávat zákony, zavádějící nějaké náboženství nebo zákony, které by zakazovaly svobodné vyznávání nějakého náboženství.“ [Ústava Spojených států amerických, dodatek, článek 1. (1791). Jefferson, Thom

Deklarace nezávislosti Spojených států amerických. Praha: Otakar II., 2000, str. 170. Překlad neuveden, komentáře M. Krejčí.] Americká ústava v tomto pozměnění otevřela cestu radikálnímu přetvoření náboženské mapy státu, zrušila zavedené struktury a vytvořila nové, které v té době neměly obdoby. Mohlo by se tvrdit, že konstituční oddělení církve a státu bylo pokusem marginalizovat náboženství ve veřejném životě, to by však bylo mylné vnímání.

Mnozí tehdy, jako byl baptistický kazatel Isaac Backus (1724–1806), považovali toto oddělení za výslovnou garanci toho, že Amerika bude křesťanským státem, jehož církev budou osvobozeny od politického zasahování a manipulace. Jak Backus tvrdil, když jsou „církev a stát oddělené, výsledky jsou šťastné a jeden druhého nijak neovlivňuje; tam však, kde dojde k jejich vzájemnému propletení, nemůže žádný jazyk ani pero plně popsat vzniknuvší rozbroje“. Podle Backuse zajišťovala „dělicí zeď mezi církví a státem“ svobodu náboženské víry a zvyků pro každého, přičemž privilegia neměl nikdo. Zrušení náboženského zřízení pouze vytvořilo hřiště o jedné úrovni, na kterém mohou svobodně soutěžit ty nejlepší formy křesťanství se svými slabšími a méně věrohodnými soupeři a nakonec je překonat.

Úspěch Americké revoluce byl na konci osmnáctého století živě probírán v pařížských salonech, kde byla také vyjadřována široce rozšířená nespokojenost nad monarchií, která je odtržená od ostatních lidí. Nejzákladnější pocit byl jednoduchý: existující politický řád je možné změnit, pokud se dá dohromady dostatečné množství lidí, kteří to umožní. Nálada francouzské veřejnosti se začínala měnit. Země se zapojila do Americké války za nezávislost, která vládě přinesla chválu lidu, ale stát přivedla doslova na mizinu. Na zaplacení svých dluhů vláda potřebovala získat peněžní prostředky. Jedinou možností bylo zdanění, což se však ukázalo jako silně nepopulární opatření, které vyvolalo otevřený odpor.

4.1.8 FRANCOUZSKÁ REVOLUCE ROKU 1789

Ačkoli počátky Francouzské revoluce kořeni v rostoucích společenských nepokojích a myšlenkové agitaci proti francouzské monarchii, samotný spouštěč vzpoury byl finanční. Nedostatek potravin a špatná úroda mohly za prudký nárůst cen za chléb, což mělo za následek velkou nouzi mezi rolnictvem a dělnickou třídou. Francouzská účast v Americké revoluci zatížila stát obrovskými dluhy, které bylo třeba naléhavě řešit.

Když si francouzský král Ludvík XVI. (1754–1793) uvědomil, jak zoufalá je situace a že prostředky, potřebné k jejímu vyřešení, si žádají širokou podporu, zdráhavě svolal v roce 1789 generální stavy k reformě daňového systému. Bylo to poprvé od roku 1614, co byl tento orgán svolán. Generální stavy odmítly královny požadavky podpořit a postavily Ludvíka před řadu požadavků o společenskou a finanční reformu, kterým král nebyl ochoten vyhovět. „Třetí stav“ – shromáždění zástupců obecného lidu – otevřeně vyžadoval radikální změnu a prohlásil se za představitele lidu. I když došlo k určitým ústupkům, nebylo to dost. Protestující, rozzuřeni nedostatkem skutečných reforem, se vydali do pařížských ulic. 14. července 1789 vtrhl dav do Bastily, pevnosti, ve které byli umístěni političtí vězni. Pád Bastily se stal symbolem revoluce, která uchvátla představivost francouzské veřejnosti.

Mezi počáteční cíle revoluce patřilo dosažení nějaké formy společenské demokracie a spravedlivějšího rozdělení státního bohatství. Veřejnost byla značně znechucena chováním bohatých velkostatkářů a církve, které vnímala jako bašty privilegovanosti, vyžadující reformu. V této fázi se, jak se zdá, objevilo zjevné mírné nepřátelství proti křesťanství jakožto souboru myšlenek. Kritika byla mířena zejména proti instituci francouzské katolické církve a často měla podporu zklamaného kléru.

Zprv, revoluční vedení vykazovalo jen malé známky nějakého protikřesťanského programu. Aby se zrušil jakýkoli vliv Říma, bylo nyní od katolického kléru vyžadováno, aby podepsal Občanskou ústavu, čímž by se zavázal poslušností republice. I když to byla forma